

Маријана
ЈОВЕЛИЋ

ВОЈНИ МУНДИР У СРБИЈИ ОД 1809. ДО 1941. ГОДИНЕ.

УДК: „“

АПСТРАКТ: *Рад се бави историјом развитка војних мундира у Србији у XIX и XX веку. Мундир представља најистакнутији део војног одела. Он приказује не само род, специјалност и чин носиоца, него је занимљив и са традицијског, психолошког, идејног, естетског и модног аспекта. Мундир је током свог развића претпео низ измена које су рефлексивна одређеног актуелног политичког тренутка у земљи. Претечу мундира, тј. униформе у целини, чини национални костим који у себи бајтини разноврсност утицаја како европског Запада, тако и европског Истока, те утицаје Оријента.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *мундир, традиција, национални идентитет, Русија, Пруска, Романтизам, модернизација*

Униформа, а самим тим и војни мундир, представљају веома важан феномен не само зато што означавају ранг, род и специјалност носиоца, већ и зато што могу да се проучавају са више становишта. Први је идејни аспект. Овде се мисли да је мундир важан показатељ државно-политичко-економских и друштвених односа у једној земљи у одређеном историјском тренутку, као и њене актуелне идеологије. Следећи аспект сагледавања односи се на традицију. Наиме, војни мундир, као део униформе, одражава идентитет постојања једне државе, њених институција и војске. И психолошки фактор је врло значајан. Војни мундир је обележје једне специфичне друштвене групације и за њене представнике је важна ознака припадности. Униформа, односно мундир као њен припадајући део, одиграла је кроз историју веома важну улогу у подизању моралних снага и самопоуздања у одлучујућим државним спољнополитичким и унутрашњополитичким моментима. Становиште моде је битно, јер је често цивилна мода била усаглашена са војном униформом, те се за време истакнутих ратних окршаја могу пронаћи трагови имитирања војног одела у цивилној моди. Није занемарљив ни естетски моменат, јер се уметнички и културни дух једне епохе рефлектује на изглед униформе и мундира као њеног припадајућег дела. Што се тиче спољњег утицаја на војни мундир, различити периоди у политичком смислу били су праћени различитим страним утицајима. У периоду вазалитета био је актуелан утицај Аустрије, Русије, Француске и немачких држава Саксоније и Виртемберга, а у периоду политичке независности видљиво је упливисање Пруске и Немачког царства, са очевидним присуством утицаја Енглеске, Италије, СССР-а и САД-а у 20. веку.¹

1 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 2001, 58.

Током Првог српског устанка владала је шароликост војног одела, па самим тим и мундира. Овде на првом месту треба веровати писаним изворима с краја 18. века. Ретки су детаљни описи савременика, али су зато драгоцени извештаји француских и аустријских повереника у Србији, као и поједини акти аустријских власти и извештаји о наређењима српских власти, из којих можемо добити одређену слику о врсти одела, материјалу, његовој боји и начину одевања у то доба. Неколико бакрореза и слика аутентични су ликовни документи који помажу приликом формирања слике одела тога времена.² Пре установљења униформе, а добрим делом и током самог устанка, ношен је национални костим који, у ствари, представља зачетак једнообразног војног одела. Старешине српске војске су, као и занатлије и трговци варошани, носили одело које је умногоме поседовало елементе турског одела. Они су били део једне руралне културе коју карактеришу дуг живот у саставу отоманског царства, застареле саобраћајне везе, скоро потпуно ишчезнуће учених и виших слојева становништва и бојажљиво присуство православне цркве. Виђенији људи у народу били су витално везани за оријентално тржиште, а имали су и горљиву жељу да се и у одевном смислу изједначе са турским властима, те да себи обезбеде већу личну сигурност и слободу кретања, што је довело до усвајања источњачког начина одевања.³ После победа 1806. године наметнула се потреба стварања стајаће војске која би била много дисциплинованија и организованија. Овај батаљон тзв. регулаша био је посебно униформисан, за разлику од Народне војске чије одело није било стриктно одређено. Одело је било углавном домаће израде, а присутна је неокласицистичка форма фигуре према Лисиповом канону пропорција људске фигуре са наглашеним вертикалним линијама Наполеоновог ампира стила.⁴ Официри регулаша, топџије, добошари и сигналисти, имали су руску униформу М.1803 са зеленим дворедним мундиром, док су гуњ и гуњче од ваљаног сукна (абе) представљали део зимског одела редова пешадије.⁵ Посебно одело у Првом српском устанку чинила је Карађорђева долама. Долама је старо одело кафтаног типа које води порекло од раносредњовековне персијске државе Сасанида, а оставља трага и на грчки костим, као и на одело свих држава у византијској културно-политичкој утицајној зони. Средњовековна Србија обилује ктиторским композицијама на којима је приказано ово племићко одело које наставља свој континуитет и у XIX. веку. На црвеном сомоту налази се представа орнаментисаног храстовог лишћа на крагни и зарукављу, што долама даје изванредан карактер униформе. Овакво стилизовано лишће у везу означава у руској војсци (од 1808. године) опште генералске чинове.⁶ Интересантна је

2 Павле Васић, „Српска ношња за време Првог устанка“, *Историјски гласник*, бр.1–2, Београд, 1954, 149–150.

3 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 242.

4 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 242.

5 Павле Васић, „Српска ношња за време Првог устанка“, 166.

6 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 243, 275.

Карађорђева долама из 1810. године која има на себи поменуте флоралне мотиве, а на грудима нашивене ширите који се завршавају кићанкама. Ово мушко одело баштини Историјски музеј Србије под инв. бр. Р–55.

Најшароликије палете одела на сцени устаничке Србије биле су заступљене 1810. године. Постојале су мушка сеоска ношња, мушка варошка ношња, војничка ношња, ношња старешина, ношња свештеника и калуђера и женска ношња.⁷ Није познато да је током Другог српског устанка ношена било каква униформа. До 30-их година XIX века домаће професионалне занатлије биле су веома цењене у изради униформе. Поред рада на униформи, они су шили кнезу, његовој породици и сарадницима скупоцена источњачка одела која су се тада носила у Србији. Присуство Оријента у оделу, за време кнеза Милоша, сасвим је разумљиво. Поменимо само да на портрету кнеза Милоша Обреновића из 1835/36. године, који је насликао Урош Кнежевић, он на својој генералској униформи карактеристичној за војне чиновнике, поред ордена Свете Ане, носи и Орден славе (Нишани Ифтихар). Портрет говори да је у питању време пре уручења Одликовања падишаховог портрета (Тасвири Хумајуна)⁸. Поједини савременици, нпр. Димитрије Маринковић у својим Мемоарима, кажу да је период тзв. турске ношње, са малим бројем изузетака, трајао све до средине XIX века. По Маринковићевим речима, 1846. године свега је неколико људи у Београду имало европску ношњу, док су сви остали носили турско одело. Прекретницу у одевању, по његовом мишљењу, чинила је мађарска револуција 1848/49. године.⁹ Слична ситуација опште разноврсности владала је и на пољу наоружања. Србија је била притешњена између две велике силе, Аустрије и Турске, које нису одобравале напредовање вазалне Кнежевине, те је Србија само вештим тактизирањем могла да почне да изграђује савремену војску. Непријатељско окружење, које је неретко значило и затварање граница за извоз, као и одсуство домаће индустрије, узроковало је тешкоће у набавци савременог наоружавања, па је илегални увоз, као једино решење, препуштен приватним трговцима.¹⁰ Дуго је трговина била везана за занатство и сточарство. Сметња њеном развоју за време владавине кнеза Милоша били су његов монопол над трговином и неповољна аустријско-турска царинска тарифа која је подразумевала, за све време вазалног положаја Кнежевине, три процената на робу увезену из ње. Напоменимо још и недостатак кредита и новчаних завода, те лош саобраћај. Слобода трговине успостављена је Уставом из 1838. године, а добијањем независности Србија је стекла право склапања трговинских уговора. Унутрашња трговина највише је обављана на вашарима, Ипак, за униформе су се појавили специјалисти у виду еполетара и позамантера, тј. занатлија који су углавном израђивали дугмад и срмене делове одела. Тридесетих година XIX века

7 Павле Васић, „Српска ношња за време Првог српског устанка“, 150–188.

8 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 286.

9 Павле Васић, *Одело и оружје*, Београд, 1992, 196.

10 Бранко Богдановић, Бранка Милосављевић, *Наоружање Војске Србије и Црне Горе 1830–1918*, Београд, 1995, 9.

долази до прилива нових заната и друштвеног раслојавања међу занатлијама, те је у периоду 1827–1839. године обављено прво масовно униформисање српске војске према европским узорима и створен кадар тзв. војних занатлија.¹¹ Ово говори да је 1826. године питање униформисања у Србији постало актуелно. Слабе комуникације чиниле су село удаљенијим од административних центара и вароши него што је то заиста било. И када је укинут феудализам, српско друштво XIX века је дуго остало сељачко, без феудалне и развијеније грађанске класе, са малобројном интелектуалном, политичком и културном снагом и спорим процесом изградње друштвене елите. Србијанско друштво је било егалитарно, са малом економском базом за бржи привредни напредак.¹² Све ово узроковало је, осим политичке оријентације Карађорђа и касније и кнеза Милоша, интензивнију окренутост Русији, па тек од друге владе Уставобранитеља 1842–1858. године, Србија улаже већи напор да нађе подршку на широј међународној сцени. Мали простор за политичке маневре кнеза Михаила Обреновића био је одређен ставом Порте. Ни Берат, ни Ферман кнеза Михаила нису садржавали ништа о будућем наслеђивању престола. Очигледно, Порта није сматрала кнеза Михаила наследним владарем. Уставобранитељи су допринели да Порта укине наследно кнежевско достојанство, што је оставило приличне последице у државноправним односима сизерена и вазала и уопште у историји Србије XIX века. Посебним ферманом Порта је потврдила избор Првог намесништва, стављајући до знања да у Србији ништа није легално без њене сагласности.¹³

Кнез Милош Обреновић је униформисао војску према пројекту капетана Дамјана Глумца. Јоаким Вујић у свом „Путешествију по Србији“ детаљно описује нови мундир. Реч је о зеленом фраку са црвеном крагном и зарукављима. Добошари су, највероватније, имали мундир украшен црвеним и зеленим вуненим гајтанима на рамену и рукавима.¹⁴ Кнез Милош Обреновић је и даље, у неким приликама, носио оријентално одело, иако је тада војничка фигура оличена, између осталог, у зеленом фраку са интензивирањем црвене поставе, крагне, нарукавља и лампаза на панталонама, постала препознатљив део амбијеталног реалитета српског живља тога доба.¹⁵ Напоменимо да је ова униформа брзо била одложена у магацине. Војска је, после тога, носила сељачко одело, а старешине су, изгледа, и даље задржале зелени мундир са црвеном крагном.¹⁶

11 Десанка Николић, „Производња униформе у Србији 30-их година 19. века“, *Весник Војног музеја*, бр. 18, Београд, 1972, 136–137.

12 Радош Љушић, *Историја српске државности*, I–III, Нови Сад, 2001, 39, 43–44.

13 Исто, 112.

14 П. Васић, „Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)“, *Весник Војног музеја*, бр.4, Београд, 1957, 216.

15 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 245.

16 П. Васић, *Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)*, 216; Види: Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1900, 49, 64.

Униформа из времена уочи пада кнеза Милоша Обреновића позната нам је по извештајима аустријских пограничних официра. Чувен је опис генерал-мајора Хајнриха Либриха који говори о униформи пешака према руском кроју коју, између осталог чини и челично-зелени фрак са црвеним испускама. Официри уз то носе и златне еполете и сребрне ешарпе.¹⁷ Од 1836/37. године униформа официра регуларне војске била је, изгледа, потпуно иста као код војника, осим што су се носиле ознаке официрског чина, оличене у еполетама и ешарпи. После Сретењске скупштине 1835. године, све нахијске и кнежинске старешине постављене су за официре, чиме се повећао њихов број. Указ о униформама за војне чиновнике пољске, предвиђао је једну потпуно нову униформу, која се разликовала од дотадашње униформе за официре регуларне војске. Главно њено обележје била је долама са дугим skutевима. Овде је очигледан руски утицај, јер су такве капуте носили руски официри још за време Наполеонових ратова. Велики број портрета српских сликара прве половине XIX века дају изглед ове униформе. Према Петровићу, нахијске и кнежинске старешине само су се у периоду од 1835. до 1838. године водиле у благајничким књигама као „стални официри“, а од 1839. године па надаље, као „полицијски чиновници“. Одатле и разлика у униформи „гарнизоних официра“ који, изгледа, уопште нису носили униформу по Пропису из 1837. године. Према портрету Јована Обреновића из 1836. године, ова је униформа била ношена и пре него што је проглашена обавезном Указом из 1837. године.¹⁸ Да је лични фактор утицао на постојање хибридности у униформи као резултат самосталних креација носилаца, говори и портрет Антонија Павловића, потпоручника пехоте 1843–1845. године. Приказани мундир јесте вицемундир чиновника војених из 1837. године. На отвореним реверима види се црвена постава коју су тада носили сви, а која ће касније бити одређена само за више официре. Због уплива личног афинитета и читих елемената хибридности, веома је тешко тачно датовати овај портрет и приписати га одређеном сликару.¹⁹ Одступања од Прописа из 1837. године чита су у приказу суртука, мундира окружног начелника Милисава Здравковића Ресавца којег баштини Историјски музеј Србије (инв. бр. Y19). Овај суртук у више детаља одступа од прописа, почев од плаве боје, преко типа веза и броја и врсте дугмади.²⁰ Иако је руски утицај био евидентан, 30-их година XIX века кнез Милош Обреновић је покушао да се, унеколико, отвори према европском Западу. Истакнимо чињеницу да је један уставни нацрт из 1835. године посебним чланом предвидео стављање Србије под заштиту пет великих сила. Западна Европа, изузев донекле Енглеске, још није била у већој мери заинтересована за Србију да би јој пружила помоћ у збацивању руског покровитељства. Сам кнез имао је у плану и обнављање средњовековног српског царства. Ипак, тим путем

17 Исто, 218.

18 Исто, 224.

19 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 288.

20 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 284.

ће кренути Илија Гарашанин. Пад кнеза Милоша био је неминован, јер није успео да Србију истргне од руског покровитељства и стави је под протекторат великих сила, те да се обрачуна са Совјетом чија је опозиција била подржавана од стране Русије.²¹

Прва владавина кнеза Михаила Обреновића (1839–1842) била је обележена напорима да се донесе посебно *Устројеније гарнизона војинства* 1841. године, којим је дефинисана нова униформа, а самим тим и мундир војске. Фрак са једним редом дугмади био је замењен тзв. спенцером на два реда дугмади. Совјетници су се ослонили на руске одевне обрасце и руску помоћ и набавке. Вероватно су најелитније јединице телесне гарде Царске Русије послужиле као добар пример за угледање. Коњица је, такође у складу са руском, носила плави спенцер са црвеним пластроном, белом дугмади и ширитима. Овим Устројенијем ударају се темељи неким одевним постулатима који ће се, са повременим прекидима, задржати у српској и касније југословенској војсци све до 1941. године. Када је мундир у питању, треба навести да је за пешадију и артиљерију уведен жути прибор у виду дугмади и ширита, а за коњицу и инжењерију бела гарнитура. Слично правило је постојало у свим европским војскама. Униформа официра се реконструирала захваљујући ликовним изворима. Парадни мундир чини једноредни зелени или плави фрак са златним или сребрним ширитима на крагни и зарукављима. Код генерала наилазимо на стилизовано хрastoлико лишће блиско руским стандардима.²² Ипак, постоје нека угледања на одевне моделе виртембершке војске оличена у украшавању мундира испускама око крагне. Добошари и трубачи су имали мундир украшен златним ширитом преко груди и рукава. Тамбур-мажор је уз то имао и генералске еполете.²³ Што се снабдевања одећом тиче, архивска грађа указује да је због већег рада на униформисању био потребан већи број мајстора. У питању су били углавном војни мајстори који су, после неколико година, готово потиснути услед нових тенденција развоја српске војне униформе.²⁴

Друга владавина Уставобранитеља донела је новине у модернизацији српске војске. Године 1845. донето је *Устројеније гарнизона војинства* и уведена је коњица као нови род војске. Цела војска је била под управом Главног штаба који је био подељен на четири одсека: Фронтонни, Казначејско-економски, Санитетски и Судски. Војска је и даље имала задатак полиције (да чува мир и поредак у земљи), док су јој граничне функције укинуте. У Крагујевцу је 1848. године основана Тополивница из које је касније, заједно са Арсеналом, образована фабрика за војну опрему. У Београду је основана Артиљеријска

21 | Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986, 462–463.

22 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 66–67.

23 | Павле Васић, „Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)“, 235.

24 | Исто, 56–57.

школа која је 1880. године расформирана и преименована у Војну академију.²⁵ Устројенијем гарнизонског војинства из 1845. године, регуларна војска је добила потпуно нову униформу. Политика, Илије Гарашанина, тадашњег министра унутрашњих дела, налагала је стварање модерне војне организације као предуслова остварења Начертанија. Више нису тражени узорци само у Француској, него и у Прусској, што је значило да је Србија држала корак са савременим европским токовима војнички најчвршће устројених држава. Ово раздобље обележено је постојањем великог броја ликовних извора у виду портрета официра и подофицира, који нам пружају врло прецизне податке о изгледу тадашње униформе. Управо је војни мундир специфичног изгледа представљао најважније обележје нове униформе. Реч је о плавом капуту са дугим skutевима до изнад колена, који се закопчавао са девет дугмади и који је подсећао на униформу војних чиновника из 1837. године. Поред црвених ширита на крагни, имао је црвене нашивке на зарукављима и црвене испуске дуж skutева, све до последњег, деветог дугмета. Србија је била међу првим земљама које су увеле мундир са дугим skutевима и за обичне војнике. Француска га је увела 1840, Пруска 1843, Баварска и Шпанија 1848, Саксонија 1849, Аустрија 1851, а Енглеска и Русија тек 1856. године.²⁶ Коњица је носила и даље спенцер улански-коњички са црвеним пластроном. Коњички официри су преко левог рамена добили ледунгу од сребрног ширита, а остали родови војске метални оковратник, тзв. „ringkragen“ са државним грбом. Ешарпа је била од срме, проткана са три реда тробојне жице. Мундир генерала није посебно описан у Устројенију, али се на основу портрета и фотографија кнеза Александра Карађорђевића и других који су носили овај чин може претпоставити како је изгледао. Мундир је био исти као официрски, с тим што су на крагни и зарукављу били извезени мотиви храстове гране, подсећајући тиме на стилизовану форму генералског фрака из тридесетих година. Тако наилазимо на континуитет у означавању који траје све до данашњих дана. Године 1855. измењен је мундир коњице који постаје сличан пешадијском, само што је био нешто краћи. На крагни коњичког мундира била је црвена латица, слична сребрној лatici на официрском мундиру. Дуж шавова на леђима и рукавима протезала се црвена испуска, као обележје улана.²⁷ Година 1848. означава битан моменат у историји одевања, јер тада бројне породице Срба из Војводине пребегавају у Београд и градове поред Саве и Дунава. Поред њих, у Србију су дошли бројни питомци који су са собом доносили дах европских струјања. Европско одело је, нарочито код чиновника, почело да замењује турско.²⁸ Што се снабдевања војном одећом

25 | Славица. Б. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2007, 22–23.

26 | Павле Васић, „Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)“, 242.

27 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 67–69.

28 | Павле Васић, *Одело и оружје*, 196.

тиче, савремена архивска грађа од 1843. до 1859. године истиче да су постојала два основна пута снабдевања српске војске униформама. Први је представљао малобројне набавке готових делова униформе из иностранства, док је други подразумевао домаћу израду, али на основу материјала углавном купљеног ван земље.²⁹ Средином XIX века стварао се слој лифераната, тј. посредника, али и домаћих трговаца и занатлија, који су у војним набавкама видели сопствени економски просперитет. У жељи да овладају домаћим тржиштем и супротставе се увозу аустро-угарске индустријске робе, која је у то време подмиривала потребе и становништва и војске у Србији, најпредузимљивији од њих покренули су иницијативу за стварање мануфактурних погона за серијску производњу, првенствено предмета потребних војсци (од чоје, коже итд). Војне набавке су подстакле даљи развој како занатства, тако и рађање домаће индустрије која ће од седамдесетих година XIX века показати већ значајне резултате.³⁰ У целини гледано, промена мушке и војне силуете у време друге владавине Уставобранитеља била је последица усавршавања ратне технике и све већег коришћења шиваће машине у изради одеће. Фигура се преиначава заменом фрака мундиром са дугим скутевима и постаје постаје волуминознија и стабилнија. Четрдесете године биле су обележене таласима романтичарског покрета који је прожео све поре тадашњег друштва. Сећање на оклопе средњовековних витезова оличено је у „ringkragen“, металном оковратнику који је од XVIII века присутан у европским војскама као обележје официрског командног ранга. Плаву боје нове униформе неки извори називају „народном фарбом“ и опозиторном бојом зеленом обреновићевском колориту.³¹ Требало би напоменути да је одушевљење српским, националним, средњовековним вредностима, Србију заплуснуло још тридесетих година XIX века, када су се носила одела украшена гајтанима и ширитима. Анастас Јовановић оставио је акварел вредан помена на којем је приказан српски студент (1846).³² Одећа која почиње да се носи заснива се на старом српском оделу у коме доминирају калпак и „душанка“, тзв. српска агила. Ипак, пун израз романтичарских тежњи овог карактера испољиће се у гардијској униформи установљеној 1859. године. Две године касније, донесено је ново *Устројеније гарнизонног војинства*, којим је регулисан изглед униформе стајаће војске. Све до 1883. године постојао је дуализам на релацији стајаћа – Народна војска. Стајаћа војска је била одевена према европским узорима и по савременим тактичко-техничким захтевима, док је романтичарски дух суверено провејавао у облачењу Народне војске. Сличне тенденције окретања националним узорима видљиве су у земљама широм света у којима је завладао хусарски утицај, али и колонијално искуство.

29 | Десанка Николић, „Архивска грађа и производња војне униформе у Србији средином 19. века“, *Весник Војног музеја*, бр.19–20, Београд, 1974, 57.

30 | Десанка Николић, *н. д.*, 71–72.

31 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 252.

32 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 322.

Народна војска је имала одело наглашене декоративности, са присуством велике количине гајтана, ширита и везова. Тако стоје ствари у Француској, Италији, Енглеској, Мађарској и Северној и Јужној Америци. У самим почецима стварања Народне војске, власти нису наметале нарочите пропозиције у њеном одевању, па се облачила спрема која се нашла у народу. Касније се интензивира старање о оделу Народне војске преко Главних штабова, а у спрези са грађанским властима. Инсистирало се на једнообразности кроја одела, док су фарбе сукна могле остати природне. Тако су Главни штабови добијали од главне војене управе по једну мустру одела и војничке спреме по којој би се постепено дотеривао изглед војника Народне војске. Чак је Правитељство 1862. године наредило да се обнови производња у Фабрици сукна и чоје у Топчидеру. Напокон, године 1864. донет је *Пропис за одело и спрему Народне војске*, који нам открива велику сличност дефинисане одеће са народном ношњом, али је њен крој био војнички и то хусарски, по угледу на „душанку“, тј. српску атилу. Функцију мундира имала је „душанка“, украшена спреда са пет пари попречних гајтана, док је на раменима био по један гајтан у виду нараменице, а позади, од струка наниже, два гајтана као украс. Ипак, од 1869. године романтичарски дух одевања Народне војске ће мало-помало бити замењен строжијим критеријумима који су ишли ка већој једнообразности и осавремењавању.³³ Повратком кнеза Милоша Обреновића на кнежевску власт (1859) установљава се специфично, раскошно гардијско одело. Оно ће се, уз одређене модификације, задржати све до 1941. године, па оно захтева посебно место у нашем излагању. Ваљало би напоменути да је долазак Милоша и Михаила по други пут на престо повукао за собом доношење новог *Устројенија гарнизоног војинства* из 1861. године, којим се за основу војне униформе узима мундир по угледу на аустријски из 1849. године. Основна боја мундира била је за све родове оружја зелена (карактеристична за ранију владавину оба поменута кнеза), осим за припаднике инжењерије, жандармерије и генералштаба, где је блуза била тамноплава, док је коњица имала отвореноплави мундир. Овим Прописом први пут је утврђен црвени мундир за генерале и војводе. Крагна и зарукавље су били различите боје. Код војводе је била у питању отвореноплава, код генералштабних официра и пешадије отвореноцрвена, код ловаца отворенозелена, код инжењеријских официра од отворено вишњеваде кадифе, а код капелника, тамбур-мажора и бандиста од ружичасте чоје. Жандарми и коњаници имали су на крагни боје мундира, спреда, са сваке стране пришивену црвену латицу са белим металним дугметом, а коњица на предњем делу зарукавља две вертикалне, зашиљене латице, тзв. „Schwedische Aufschlage“ („шведска зарукавља“). Ознака официрског ранга биле су мекане нараменице прекривене ширитом од беле или жуте срме (према роду оружја), а знаци чинова биле су шестокраке звездице супротне боје од ширита и носиле су се на крагни. То је био типичан аустријски узор. Код виших официра се око зарукавља, у зависности од рода оружја, налазио или бео

или жут ширит. Једино је војна музика носила еполете. Јегери и жандарми су испод нараменица имали по један испуњен полукружић, тзв. крило, од мундирске чоје. Овај облик се носио у енглеској војсци још за време Наполеонових ратова, а средином XIX века усвојили су је Аустријанци и Баварци.³⁴ Лети се носио мундир од сагелтуха светлодрап боје, са латицом боје рода оружја. Прецизиран је и изглед ешарпе која се састојала од беле срме проткане на три места црвеном и плавом свилом са сребрном копчом на којој се налазио позлаћени грб Кнежевине Србије. Ово је важно, јер ће се оваква ешарпа, са малим модификацијама, носити све до 1941. године.³⁵ Посебну појаву, као што смо већ рекли, представља коњичка гардијска блуза, тзв. „душанка“ или „српска атила“. Она представља спој доламе, атиле и сурке и на њој су видљиви трагови хусарских утицаја. Хусари су били најелитнија лака коњица формирана још у време угарског краља Матије Корвина, а која се инфилтрирала у све европске војске, прешавши чак и у Америку. Такође, гардијска блуза из 1859. године баштини узор српског средњовековног, националног, властеоског костима. Гардијска блуза је била веома популарна и због тога што је чинила саставни део владарског одела, будући да у Србији није постојало посебно владарско одело. Поред парадног мундира („душанке“), постојала је и службена блуза, тзв. „миланка“, која је уведена 1882. године. Свечани мундир коњице Краљеве гарде био је хусарске форме (зелене боје, са украсима од златних гајтана). Са предње стране било је шест хоризонталних, златних гајтана, од којих је горњи био најдужи, а доњи најкраћи. Они су се завршавали златном розетом, док су на средини била украсна златна дугмад у облику пужића. Крагна блузе била је усправна и оивичена златним гајтанима. И рукави и леђа су били украшени златним гајтанима.³⁶ Гардијска ешарпа је била од златног, испреплетаног гајтана. С предње стране су биле причвршћене три шестокраке розете, од којих је средња била најбогатије украшена, а испод ње су висиле две златне кићанке и два мања гајтана. Светлоплава „миланка“, као службена униформа гардијске коњице, уведена је 1882. године и била је знатно скромније украшена у односу на „српску атилу“. Саставни део блузе представљала је и ледунга, коју је сачињавала сребрна кутија са позлаћеним државним грбом на средини и представа лавље главе. Године 1901. формирана је пешадијска чета Краљеве гарде чији је свечани мундир такође била „атила“ светлосиве боје са црним украсним гајтанима. *Уредбом о одећи сувоземне војске* из 1924. године уведене су новине у гардијској блузи. Уместо дотадашње „душанке“, као свечана униформа пешадије јавља се „миланка“ тамноплаве боје. Када је уведена артиљерија Краљеве гарде и за њу је била прописана „миланка“ као пешадијска униформа,

34 Павле Васић, „Униформе српске војске за владавине Обреновића 1858–1882“, *Весник Војног музеја*, бр.5, св.1, Београд, 1958, 126.

35 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 73–77.

36 Душан Бабац, „Гардијска униформа у Србији и Југославији 1859–1944“, *Зборник Историјског музеја Србије*, бр. 29–30, Београд, 1995/96, 152.

само мрке боје. Истом Уредбом предвиђена је и службена блуза за све рангове и родове Краљеве гарде. Блуза је била сивозелене боје, са скутовима и зарукављем украшеним гајтаном у истој боји. Крагна је била украшена латицом у облику латиничног слова L, у боји рода оружја. Ознаке чинова у гарди биле су најпре шестокраке звездице које су се пришивале на крагну мундира, а од 1882. године уведене су нарамнице од четвороструког златног гајтана и за „атилу“ и за „миланку“, на које су стављане четворокраке сребрне звездице. Генерали су носили генералске плетенице, а изнад златног гајтана на зарукављу налазиле су се шестокраке златне звездице. Подофицири и редови имали су украсе и нарамнице од жуте вуне, уместо од златне срме. Занимљив је изглед блузе из 1941, када је формирана српска гарда са „миланком“ сличном пешадијској блузи Краљеве гарде из 1924. године. Новина на овој „миланки“ била је нашивка која се носила на левом рукаву, а која је представљала белог двоглавог орла на црвеном штиту, са српским грбом на грудима.³⁷ Следећу важну етапу у развоју војног мундира обележио је *Пропис за одело војске* из 1870. године. Намесништво је инклинирало реалистичнијем приступу у одевању војске, који су наметнули промењени услови ратовање и напредовање у војној техници. Наиме, после Француско-пруског рата 1870/71. године, колористичка униформа уступа место оделу ненаметљивијих боја, будући да је истиснут из употребе црни барут и да су уведене вишеметке, а да је домет артиљеријског оруђа повећан. Дакле, упадљив сјај негдашњих униформи није био саобразан са овим новитетима. Намесништво је новим прописом обухватило и сталну и Народну војску. Свакодневно одело је носила читава војска, а њен саставни део је била чојана, мрка блуза, тзв. „гуњић“. У сталној војсци крагна је била права, а у Народној положена. Блуза се закопчавала напред са шест металних дугмади у једном реду. Имала је два џепа на грудима и два са стране, на скутовима, и сви су били са трокраким преклопцем. Родови и службе су се разликовале по боји латице на блузи. По овом пропису и коњица и инжењерија су имали белу, а сви остали родови жуту дугмад. Ознаке чина налазиле су се на латици крагне „гуњића“. Виши официри су, уместо чојане, имали златну и сребрну латицу опшивену чојаном испуском боје крагне (изузев артиљеријских официра). Шестоугане звездице на латицама биле су металне, жуте или беле боје, већ према боји дугмади, а код виших официра на шириту супротне боје. Подофицири су носили звездице од свиле. Наведена блуза била је аустријског порекла, а носили су је и припадници Експедиционог корпуса у Мексику. Изглед војника је био знатно модернизован и остао је сличан све до 1941. године. Припадници сталне војске имали су и парадно одело. Њега је, између осталог, чинила чојана блуза загаситоплаве боје за све родове и струке, осим за питомце Војне академије, који су носили мундир од мрке чоје. Мундир пешадијског или ђенералштабног пуковника, који је припадао Милану Обреновићу, био је истог кроја као и ранији мундир кнеза Михаила, али се поређењем може видети промењен

карактер мушке фигуре са комотнијим рукавима и слободнијим падом мање припијеног одела. Вертикала је, као костимолошка експресија романтичарског покрета у одевању, замењена жељом за стабилношћу, сигурношћу и функционалношћу, што се очитује и у војној и у грађанској ношњи.³⁸ Пропис из 1870. године био је допуњиван низом решења и прописа све до 1879. године, а нарочито су занимљиви они који су били издавани током српско-турских ратова, јер приказују како се униформа мењала у складу са новим ратним условима и искуствима. Свакодневну униформу сталне и Народне војске истичу бројни портрети Стеве Тодоровића и Ђуре Јакшића, литографије Ватрослава Бековића, али и приповетке Ђуре Јакшића, Лазе Лазаревића, Стевана Сремца и др.³⁹ Најлепшу слику официрске униформе тога времена даје албум фотографија свих официра стајаће војске који је предат на поклон кнезу Милану Обреновићу 1872. године. У њему је дат спољњи изглед припадника свих родова оружја и истакнуто је обиље индивидуалитета са разним специфичним детаљима који су пратили војно одело појединог носиоца.⁴⁰ Од особитог значаја је један извештај о набавкама материјала за рачунску 1879. годину, који омогућава да се стекне приближна представа о потребама српске војске.⁴¹ У Србији је, од устанка 1804. године, у континуитету постојала Народна војска. Веома рано је створена и стајаћа војска, док о Народној војсци нема речи све до првог закона објављеног 1861. године. Стајаћа војска се у рату са Турском асимиловала са Народном војском, али је у рату 1877. године имала, мада је постојала као самостална формација, малу улогу. Терет ратова изнела је, практично, Народна војска. Ипак, искуство ових ратова је показало да се са Народном војском не може завршити национално ослобођење започето 1804. године, те да се мора стварати модернија војска организована према европским моделима.⁴²

Пре опсервације изгледа војске 1882. године, морамо се осврнути на процес интензивних војних реформи који је уследио након проглашења Србије за краљевину. На војним реформама највише је инсистирао кнез Милан Обреновић, не само да би добио војску која је у стању да штити стечену независност и доврши национално ослобођење српског народа, него и због сумње у поузданост Народне војске у заштити интереса династије. То је време када Доситејев и Вуков реформаторски рад добијају потврду кроз активности млађе генерације српских интелектуалаца школованих углавном на Западу, време када се европске идеје уграђују у српске националне вредности.⁴³ Године 1883. укинуто је двојство на релацији стајаћа – Народна војска. Донет је посебан

38 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 258.

39 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 80–84.

40 Павле Васић, *Униформе српске војске за владавине Обреновића 1858–1882*, 145.

41 Исто, 146.

42 Славица. Б. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, 34.

43 Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 127.

Указ о униформи којим су ступили на сцену пруски одевни обрасци. Пруска је, као центар око којег су се ујединиле немачке државе, била примамљив узор за српску државу која је тежила сопственом уједињењу. Униформа је својим спољњим изгледом требало да одслика подизање Србије на виши ранг. Мундир је био једноредни, са седам дугмади, и био је двојак – свакодневни и парадни. На свакодневном су се носиле еполетушке, а на првом еполете. Мундир је за све родове био од угаситоплаве чоје са седам дугмади у једном реду и три позади на преклопцима џепова. Генерали и краљеви ађутанти имали су загаситоцрвени, а коњица отвореноплави мундир. Крагна и испуске на мундиру били су различитих боја. На генералском мундиру су се, по угледу на пруску војску, носиле еполетушке-плетенице. Знаци чиновна биле су златне и сребрне четворокраке звездице пруског типа, супротне боје у односу на еполетушке. Парадни мундир официра имао је на крагни и нашивкама зарукавља златне, тј. сребрне “гардијске ширите” (Gardelitzen или „ступчиће“), који су у Прусској, Русији и у неким немачким државама означавали гардијске пукове. У Србији су се ови ширити носили још за време кнеза Милоша Обреновића. На парадном мундиру су се налазиле златне или сребрне овалне еполете пруског типа (за ниже официре без реса, за више са танким, а за ђенерале са дебелим, крутим ресама). Крагна и зарукавље су били у боји рода оружја. Овај Указ је већ наредне године био унеколико измењен, а промене су се, између осталог, тичале свакодневног мундира војника који је био кроја блузиног, али је са обе стране груди, између трећег и четвртог дугмета, добио по један џеп са хоризонталним преклопцима.⁴⁴ Са овом униформом српска војска је ушла у Српско-бугарски рат. Изгледа да су вишак егоизма и ниподаштавање противника проузроковали да се после изгубљеног рата истисну сјајни облици украшавања и да уступе место оним практичнијим. Поново је уведена блуза која је наликовала оној из 1877. године, али сада од угаситоплаве чоје. Официри су имали нараменице са златним, односно сребрним погончићима, а виши официри нараменице од дуплог гајтана. Цар Александар III је радио на афирмацији националног обележја у униформи и сви родови су добили мундир који се закопчавао скривеном дугмади са десне стране. У Србији је овај мундир послужио као узор за тзв. копоран народне војске, која је после абдикације краља Милана поново успостављена под радикалском владом генерала Саве Грујића. О томе сведоче измене и допуне у Пропису одела и спреме српске војске из 1890. године, по којима је Народна војска добила копоран од угаситосуре чоје домаће израде, опточен гајтаном дуж скутева, са латицом у боји рода оружја на крагни, као и у редовној војсци. Од 1893. године у Народној војсци се опет помиње мрка чоја копорана. Због свега наведеног, не чуди што је приближавања краља Александра Обреновића Русији изазвало продор руских утицаја у одевању војске. Главна промена је била, управо, у мундиру (копорану). Код свих родова и струка он је

био од угасите, а код коњице од отвореноплаве чоје. Дугмад су била пришивена на десном скуту, а спреда су се налазили џепови са преклопцима. Нараменице на копорану биле су исте боје као крагна и испуска на рукаву.⁴⁵ Крајем 1900. године донет је нов Указ о изменама и допунама у униформи српске војске. Он се првенствено односио на изглед официрских униформи. Изгледа да је Александар Обреновић желео да блештавим и сјајним униформама придобије наклоност официрског кора. Дотадашњи једноредни мундир био је замењен дворедним, са по шест дугмади у сваком реду. Године 1901. основана је музика Краљеве гарде. Музичари су били обучени исто као и пешадија гарде.⁴⁶

До велике промене у униформи је дошло 1908. године, када су уведени мундир неупадљивих боја и веће практичности, што је било саображено са захтевима тадашњег начина ратовања. Блуза се закопчавала, уместо жутим и белим металним дугмадима, коштаном дугмићима, а била је веома слична оној која је успостављена у српској војсци седамдесетих година XIX века, током ратова за ослобођење. Блуза се израђивала у четири класе. Летња блуза је била од цвилеха, истог кроја као и зимска, али без икаквих латица. Официрска је имала исти крој, али целу крагну у боји рода оружја – код артиљерије, инжењерије и ђенералштаба од кадифе. Ова блуза је обележила ратове 1912/13. године и Први светски рат. Поред походне блузе, 1911. године и парадни мундир је претрпео одређене промене. За све родове војске, осим за коњицу и ђенерале, прописан је дворедни, црни мундир, по дотадашњем кроју, чиме је укинута разликовање родова по боји мундира. Артиљеријско-инжењеријско-технички, као и интендантски официри, војни чиновници и питомци Војне академије, носили су мундир од затвореноплаве, индиго чоје.⁴⁷ Специфично је било одевање припадника комита, специјалних добровољачких јединица, који су за време Балканских ратова деловали у позадини непријатељских линија. Њихово одело је било народно, а бројне фотографије из тог периода указују да су у оптицају углавном биле „душанке“ и копорани. Током балканских ратова, јача тенденција ка све строжијем изгледу ових јединица, те њиховом приближавању оделу редовних војних формација. Током повлачења преко Албаније доминирала је сивомаслинаста униформа. Реорганизацијом војске на Крфу униформа постаје углавном одело добијено од савезника, француског и енглеског порекла. Реч је о француској униформи М.1915, тзв. *Bleu horizon*. Ова блуза је била једноставна. Имала је усправну крагну, пет округлих дугмади, два џепа са стране, а иза џепова је била расечена. Боје униформи су биле плава и „каки“. Британска блуза је била другачија. Имала је положену крагну и истурене џепове, два на грудима и два на скутевима, и нараменице које француска блуза није имала. И британска униформа М.1902 је била „каки“ боје, додуше нешто другачије нијансе, а заснивала се на искуству Енглеза из колонијалних ратова у

45 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 3–95.

46 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 96–98.

47 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 98–99.

којима су били принуђени да се одрекну својих црвених мундира и прилагоде условима терена на којем се ратовало.⁴⁸

Период Краљевине СХС обележен је бројним регулама које су прописивале изгледвојника и официра. Прво је донета *Уредба о оделу копнене војске* Краљевине СХС из 1922. године, која је задржала основне принципе српске униформе из 1908. и 1911. године, са неким мањим изменама. Она је била фаворизована од стране српског официрског кора и генералитета. Свечана блуза за строј била је идентична српској свакодневной, с тим што су се уз њу носиле еполете и ешарпа, а нијанса боје није више била маслинастозелена, него сивозелена. Свечана блуза изван строја је задржала форму српске блузе са црним, дворедним мундиром. Празнична блуза је била као блуза свечане униформе ван строја, с тим што није имала ешарпу. Свакодневна униформа за официре била је као свечана за строј, али без ешарпе и са правоугаоним еполетушкама уместо овалних еполета. Новину су представљале подофицирска и војничка блуза, јер је у односу на српску М.1908. блузу, овде била реч о копорану који се први пут појавио у историји српског одевања 1896. године, али је овде био сивозелене боје. Године 1923. уводи се, према француском узору, градација генералског чина, који су означавале шестокраке звездице на нарукављу. У питању су једна до три звездице, у зависности од тога да ли се радило о бригадном, дивизијском и армијском генералу. Године 1924. донета је нова *Уредба о униформама копнене војске*, која је за коњичке и ваздухопловне официре прописивала дворедни мундир голубијеплаве боје. Овом *Уредбом* уведене су и нове свакидашње униформе за пешадију и коњицу. Блуза ове униформе је била сивозелене боје, оперважена сивозеленим гајтанима са латицом на крагни у боји рода оружја у облику латиничног слова L.⁴⁹

Политичке прилике у земљи налагале су развој поморских снага, јер је у изгледу био сукоб са Италијом око Јадранске обале. Стога је било значајно позабавити се и питањем униформисања. Године 1924. донета је *Уредба о униформама војне морнарице*, која је све до тада носила преправљене аустроугарске униформе. Пошто у морнаричким униформама није постојала традиција, државне власти су се ослониле на аустроугарске и енглеске образце. За официре су биле прописане свечана униформа за строј, свечана униформа изван строја, празнична, свакодневна и летња униформа. Уз свечану се носио реденгот, тј. црни фрак са златним парадним еполетама украшеним сребром и извезеним сидром са круном без звездица. Еполете нижих официра нису имале ресице, виши су носили танке, а адмиралаи дебеле ресе. Уз празничну униформу реденгот се носио са златним еполетушкама са црним испускама, као код официра копнене војске, које су имале ознаке струка. Ознака поморске струке било је сидро са круном. Реденгот је био тамноплаве боје, са два реда од по шест златних дугмади украшених крунисаним сидром и ознакама чина – златним

48 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 102.

49 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 104–106.

ширитима на зарукављу, од којих је највиши чин увек имао тзв. Елиотово око. Уз свакодневну униформу носио се сако тамноплаве боје са два реда од по четири дугмета, тј. ознакама чина – ширитима на зарукављу и еполетушкама.⁵⁰ Униформа виших морнаричких подофицира била је тамноплава и бела. Основни део тамноплаве био је сако са ширитима на зарукављима и ознакама струке, златом извезеним на левом рукаву изнад лакта. Блуза нижих морнаричких подофицира била је од тамноплаве, готово црне чоје са крагном која је имала три беле испуске на ивици и ознаке специјалности извезене црвеном вуном на нашивки која се пришивала на леви рукав испод рамена. Ознаке чина нижих подофицира били су сребрни шеврони окренути надоле који су се пришивали на леви рукав испод ознака служби. Лети се носила униформа од белог или „каки“ платна истог кроја као и зимска. На њој су ознаке струке биле везене у тамноплавој боји на белој нашивци обрубљеној црном бојом. Нова Уредба о униформи копнене војске појавила се 1928. године. Њом је уведена официрска, празнична униформа (црна блуза са четири џепа и сакривеном дугмади), осим код коњице и ваздухопловства (светлоплава, са крагном и испускама у боји рода оружја).⁵¹

После завођења шестојануарске диктатуре значајну новину донела је униформа за планинске јединице које су формиране 1931. године. Ова униформа је имала неке заједничке особине униформе планинских јединице суседних земаља, али је имала и неке специфичности својствене само нашој земљи. Официрска сиво-зелена планинска блуза М.1932 била је на један ред копчања, са шест видљивих металних дугмића који су имали симбол рунолиста, са обореном крагном и нараменицама од тканине блузине, два доња истурена џепа и два „лажна“ на грудима. Ознаке чина на официрској блузи били су златни ширити, ужи за ниже, а шири за више официре, који су се носили на зарукављу. Ознака рода оружја била је нашивка у облику слова L на крагни блузе. На овој нашивки носили су се арапски бројеви као ознаке батаљона, односно римски бројеви као ознаке пука за све јединице које су биле изван батаљона. Подофицири су носили ознаке чиновна у облику шеврона од жуте вуне. Важно је рећи да је тек фебруара 1933. године званично укинута мундир на два реда дугмади, а уместо њега је за свечану и празничну униформу прописана црна блуза која је била у употреби још од 1928. године. Изгледа да је светска економска криза диктирала изглед домаће униформе.

После марсељског атентата 1934. године, долази до наглог заокрета у смислу одевних утицаја на униформу, па самим тим и на мундир, који све више добија утицаје енглеских одевних узора фаворизованих од стране принца Павла Карађорђевића. Важно је напоменути да је 1935. године донета *Уредба о униформи копнене војске* која се односила на свечану и празничну официрску униформу по којој је уместо црне блузе био прописан мундир који је за коњичке

50 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 108–109.

51 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 111.

и ваздухопловне официре био светлоплаве боје. По кроју, он је био врло сличан „миланки“, са једним редом од шест видљивих, златних и округлих дугмади. Ова блуза је умногоме подсећала на енглеску свечану униформу. Крагна, скутови и зарукавља мундира били су опшивени златним гајтаном. Крагна мундира је била од кадифе у боји рода оружја. Мундир генерала је на крагни са обе стране имао извезену храстову гранчицу. Како се мундир није значајније разликовао од дотадашње свечане блузе, већина официра је једноставно прерадила старе блузе додавањем месинганих дугмади и златних гајтана.⁵² Кулминацију приближавања европским узорима у изгледу југословенске униформе представља *Уредба о униформама ваздухопловства* из 1937. године. Као и код копнене војске, установљене су службена и несљубена униформа. Сљубена је могла бити сљубена, свечана за строј и изван строја, а несљубена је била свакодневна и празнична. Нова ваздухопловна униформа се битно разликовала од претходне, како по боји, тако и по кроју. Нова униформа је била сивкастоплаве боје и по кроју сасвим налик униформи Краљевског ваздухопловства Велике Британије из 1936. године. Блуза је била са отвореном крагном и реверима, са четири нашивена џепа, равним преклопцима и златним дугменџетом и копчала се са четири златна дугмета која су носила ваздухопловни симбол. На зарукављима блузе били су златни ширити и ознаке чина, а изнад њих је била извезена ознака струке и специјалности. Поред ширита, задржане су еполетушке које су се у односу на оне из 1922. године разликовале по томе што су испуске постале тамноплаве уместо дотадашњих светлоплавих. Подофицири нису имали ширите на зарукављима, а нижи подофицири су уместо еполетушки имали нарамнице од блузиног материјала.

Са приближавањем ратне опасности долази до промене војне блузе. Године 1938. укинут је копран за подофицире и војнике копнене војске и уведена је блуза која је по кроју одговарала српској из 1908. године, од које се разликовала само по нијанси боје. Године 1939. опет је прописана *Уредба о униформама копнене војске*, чији је инспиратор био кнез Павле Карађорђевић. Она је наишла на отпор у јавности и на зазир традиционалистички опредељене групе официра на челу са ђенералом Миланом Недићем. Значајне измене односиле су се на свечану и празничну униформу, где је поново уведен мундир са два реда дугмади који је оживео дух старе српске униформе из XIX века, где су различити родови имали мундир у одређеној боји, као и у комбинација златних и сребрних дугмади, еполетушки и звездица.⁵³ Новину представљају дугмади за свечани и празнични мундир, која су била украшена двоглавим орлом. Истом Уредбом биле су прописане и униформе граничне трупе. Официри су носили униформу свог рода, с тим да су на крагни са сваке стране носили златну шестокраку звездицу, а подофицири и редови сребрну. Године 1940. прописан је изглед униформи специјалних јуришних јединица, који је био сличан

52 | Група аутора, *Сљубено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 112–113.

53 | Група аутора, *Сљубено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 114–117.

униформама планинских јединица. На крагни ове блузе биле су црне латице са четничким знаком – металном, белом мртвачком главом са укрштеним костима. Сви чиновници су носили исту блузу, само што је официрска била израђивана од квалитетнијег материјала. Ознаке чина биле су еполетушке са црном испуском, као код копнене војске, а по уредби из 1939. године.⁵⁴

Извори и литература

Извори

1. Инвентарне књиге и картотека Војног музеја

Литература

1. Бабац Душан, „Гардијска униформа у Србији и Југославији 1859–1944“, *Зборник Историјског музеја Србије*, бр. 29–30, Београд, 1995/96.
2. Богдановић Бранко, Милосављевић Бранка, *Наоружање Војске Србије и Црне Горе 1830–1918*, Београд, 1995.
3. Васић Павле, „Српска ношња за време Првог устанка“, *Историјски гласник*, бр. 1–2, Београд, 1954.
4. Васић Павле, *Одело и оружје*, Београд, 1992.
5. Васић Павле, „Прилог проучавању униформе српске војске у 19. веку (1826–1858)“, *Весник Војног музеја*, бр. 4, Београд, 1957.
6. Васић Павле, „Униформе српске војске за владавине Обреновића 1858–1882“, *Весник Војног музеја*, бр. 5, св.1, Београд, 1958.
7. Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 2001.
8. Љушић Радош, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986.
9. Љушић Радош, *Историја српске државности II*, Нови Сад, 2001.
10. Николић Десанка, „Архивска грађа и производња војне униформе у Србији средином 19. века“, *Весник Војног музеја*, бр. 19–20, Београд, 1974.
11. Николић Десанка, „Производња униформе у Србији 30-их година 19. века“, *Весник Војног музеја*, бр. 18, Београд, 1972.
12. Ратковић-Костић Славица, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2007.

54 | Група аутора, *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, 117.

Military Tunic in Serbia from 1809. to 1941.

Military tunic represents very important phenomenon, not only because it designates the rank and branch of service of the wearers, but for it can be explored from several views. After the victories in 1806, the need of establishment of the disciplined and more organized standing army, has been imposed. This battalion of so-called "Regulashi", was particularly uniformed, in comparison with the People's army, whose garment have not been strictly defined. Second rule of the Constitutional defenders, brought the novelties and step to the Serbian army modernization. 1848 is the important year in the dressing history, because numerous families of Serbs from Vojvodina escaped in Belgrade, in towns next to the river Sava and Danube. Beside them, numerous cadets came in Serbia and brought with themselves the breath of the European currents. European officials' dress especially, started to replace the Turkish one. With the return of the prince Milos Obrenovic on the throne in 1859, the luxurious guard tunic was established. This tunic will remain itself, with certain modifications, up to 1941. Tunic, established by the special Regulation, was to depict the elevation of Serbia to the higher state's rank. In 1908, big change occurred in uniform, when the not striking colors and more practical tunics were established, which was in concordance with the requests of that time warfare. Period of the SHS Kingdom, was marked with the numerous regulations that regulated the appearance of soldiers and officers. Firstly, the regulation about the land armies dress of the SHS Kingdom in 1922 was brought, which maintained the basic principles of the Serbian uniform from 1908 and 1911, with the several, little changes. After 1934, the rush turning happened in the sense of the garment influences on uniform and, consequently, on the tunic, which gained the English vestment patterns, favored by the prince Pavle Karadjordjevic.

Marijana JOVELIC

L'uniforme militaire en Serbie de 1809 à 1941

L'uniforme militaire représente un phénomène très important, pas seulement parce qu'elle indique le rang, l'arme et la spécialité du titulaire, mais parce qu'elle peut être examinée sous diverses manières. Après la victoire de 1806 s'imposa le besoin de formation d'une armée permanente qui sera beaucoup plus disciplinée et organisée. Ce bataillon de soi-disant réguliers fut particulièrement uniformisé, en comparaison avec l'Armée nationale, dont la tenue ne fut pas strictement déterminée. Le second règne des défenseurs de la constitution amena des nouveautés et un pas vers la modernisation de l'armée serbe. L'année 1848 signifia un moment important dans l'histoire de l'habillement, car à cette époque de nombreuses familles de Serbes en Voïvodine se réfugièrent à Belgrade, dans les villes près de la Sava et du Danube. En outre, en Serbie arrivèrent de nombreux cadets qui amenèrent à leur venue le souffle des courants européens. Avec le retour du prince Milos Obrenovic au règne princier, en 1859, une somptueuse blouse de garde fut établie. Elle se maintiendra, avec des modifications bien déterminées jusqu'à l'année 1941. L'uniforme créée par le Décret sur l'uniforme de l'année 1883 devait dépeindre le relèvement de la Serbie à un rang d'état plus haut. De grands changements dans l'uniforme survinrent en 1908, lorsque les uniformes aux couleurs discrètes et au côté pratique plus élevé furent introduites, ce qui fut conforme aux exigences de la guerre d'alors. La période du Royaume SHS fut marquée par de nombreuses règles qui prescrivirent l'apparence du soldat et de l'officier. En premier fut établi le *Règlement sur la tenue de l'armée terrestre du Royaume SHS* de l'année 1922, qui a maintenu les principes essentiels de l'uniforme serbe de l'année 1908 à l'année 1911, avec certains changements minimes. Après l'année 1934 advint un revirement brusque en ce qui concerne les influences de l'habillement sur l'uniforme, et dès lors sur l'uniforme aussi, qui acquiert plus les influences des modèles vestimentaires anglais favorisés de la part du prince Pavle (Paul) Karadjordjevic.

Marijana JOVELIĆ

Слика бр. 1. Свечана униформа дивизијског генерала М.1939, инв. бр. 30325, власништво Војног музеја,

Слика бр. 2. Парадна долама пуковника коњичке гарде М.1933, инв. бр. 21899, власништво Војног музеја

*Слика бр. 3. Мундир капетана II
класе, М.1939, инв. бр. 20119,
власништво Војног музеја*

*Слика бр. 4. Адмиралски фрак
краља Александра Карађорђевића,
инв. бр. 21893, власништво Војног музеја*